

»pa što«: načelo organizacije priče

Vladimir Biti

Da pripovjedni diskurs ima vlastitu *raison d'être*, to, čini se, još predstavlja tvrdnju u kojoj bi se svakodnevno iskustvo priče moglo podudariti s njezinim znanstvenim objašnjenjem. I čitalac-amater osjeća da ne može rečenicu iz romana bez ostatka primijeniti na stvarnost koja ga okružuje. U trenutku kad je uzeo roman u ruke, on je prešutno pristao na tu pretpostavku. Da ga ta vrsta »otklona« ne zanima, bio bi radije čitao štogod drugo, ili bi pak posve odustao od takva bavljenja. Čitanje svakako nije obavezno u onoj mjeri u kojoj su obavezne neke druge djelatnosti u našem životu. I bez njega bi se dalo poživjeti, kako se to, uostalom, već i čini. Stoga čovjek mora na priču unaprijed pristati¹.

Pred Polo pomnijim pogledom priča zaista otkriva taj osjećaj vlastite »suvrnosti«, dakako s onom količinom svjesnosti koliko joj njezina razvijenost dopušta. U embrionalnom usmenom obliku obično je kakav razgovjetno isturen prag uzdiže nad razinu stvarnosti. Situacija pripovijedanja anegdote i vica, na primjer, omređena je signalnom tipom »jesi li već čuo...?«. Trač također ima svoje verbalne introituse, bez obzira na to što mu pojavi pripremaju relativno utvrđene situacije razmjene. U razvijenijim oblicima komunikacijski se »zasjek« premješta na okvirnu vijest pripovijedene poruke.³ Pripovjedač više ne biva najavljen »prologom«, već se sam najavljuje otvaranjem svojega iskaza. Uskraćujući svoju informaciju o činu, on činom nudi informaciju o sebi. Tako se obilježja »suvrnost« postupno sele s njegova nedvoznačnog i odmah vidljivog »ruha« na način njegova verbalnog ponašanja. »Ruh« mu je bilo dodijeljeno društvenom konvencijom i on se njime morao zaodjenuti da bi oglasio svoju specifičnu pripadnost, dok je način vlastita govornog očitovanja u neku ruku sam izabrao. »U neku ruku« stoga jer uklanjanje vanjskih obilježja statusa »suvrnosti« samu suvišnost nipošto nije ukinulo, već samo zatomilo. Konvencija je bar jamčila njezinu društvenu legitimnost. Sad je ta »suvrnost«, međutim, postala stvar samoga pripovjedača. On pripovjednim činom objelodanjuje jedan svoj kompleks koji se naposljetku ne mora nikog ticati. Dok je tamo njegova »suvrnost« bila priznata predmetom zajedničkog interesa prije no što je priča počela, ovdje će ona takav status moći izboriti tek pošto priča završi.

Samo ni to uvijek, jer čitalac raspolaže onim sudbonosnim i dobro poznatim odvjetom ravnodušnosti: pa što?⁴ Pred tim prigovorom pripovjedač romana, na primjer, lišen je prave obrane. Njegov doživljaj naprosto nije uspio dosegnuti razinu događaja. A osim vlastite priče, on nema drugog načina dokazivanja istine ispričanoga. Za razliku od pripovjedača anegdote, u svojoj se djelatnosti ne može ni na koga pozvati. Romansijer ne prepričava nego sam prepiče svoj diskurs. On ništa nije »čuo« kao što je to »čuo« tračer. Naprotiv, odlučio se napustiti spokojniju ulogu posrednika jedne viesti za volju zahtjevnije uloge njezinu začetniku, pa se time, tako reći, »za svoju dušu« izložio optužbi s krovotvorenja. Svojom je nezaštićenosti, dakle, samo platio danak tvoračkoj ambiciji.

Kad bi čovjek bio spremjan tu zapravo filogenetsku pripovjedačevu povijest promotriti u rasponu ontogeneze, ponajbolje bi je mogao usporediti s povijestima velikih tragičkih junaka koji ne sustaju s akcijom dok spoznajno ne zaposjeduju vlastitu sudbinu, stavljajući je tako uistinu konačno u pogon. Što je druga Edipova priča ako ne njegovo prometanje iz stanja nesvesnjeg proizvoda u stanje svjesnog proizvodača vlastite sudbine? Tek pošto ju je spoznajno prisvojio, postao je on njezinim *stvarnim* objektom. I pripovjedač anegdote počeo je kao puki priopćitelj. Koliko je poznato, na Zapadu je prvu knjigu *Anecdota* izdao Prokop iz Cezarije i u njoj opisao nepoznate zgodbe s raspusnica Justinijanova dvora. Izvorno su se riječi anegdote označavali neki ma iz kojeg razloga nepublicirani, ili namjerno u tajnosti čuvani zapisi.⁵ Pripovjedač u tom smislu nije mogao učiniti ništa više osim da ih objelodani. Samo činjenica da su ti zapisi do akta njihova obznavljanja bili nepoznati, davala je priči anegdote status događaja. Anegdota je u doslovnom smislu riječi proizvodila dogadjaj o kojem je priopćavala, jer tog događaja dотle jednostavno nije bilo. Ali kao i svaki performativni akt, ona je svojim izvršenjem gubila prvobitni »proizvodački« karakter. Od tog trenutka nadalje nije više imenovala događaj, već je postajala njegovim imenom.⁶ Tko ju je jedanput čuo, sačuvao je za njezinu priču u budućnosti još samo jedno »pa što?«. Njezin događaj nije uspio činom posredovanja dosegnuti razinu doživljaja. Posredovanje je ukinulo jedinu prednost što ju je priopćitelj imao nad slušaocem i tako ih je statusno izjednačilo. Tajna je izbila na vidjelo pa je sad i slušalac može priopćiti. Samo kome, kad ga već na sve strane dočekuje ravnodušno: pa što? Svi su »čuli«. Tajna je postala javnom istinom i tako zgasnula.

Očigledno je da »pa što?«, koje presuđuje anegdoti, dolazi s drugog kraja od istozvučnoga pravorijeka romanu. Pripovjedač anegdote, poput svakog subjekta performativa, raspolaže jednom zajedničkom istinom koja još nije postala pojedinačna. On ništa ne izmišlja, već naprosto koristi svoj društveno povlašten status povjerenika. Njegovo znanje-kao-moć privremeno ga stavlja iznad zajednice i u tom smislu predstavlja predmet njezina interesa.⁷ Ne da se bez anegdote ne bi dalo poživjeti, ali čovjek bi tako rado čuo to što mu ona ima reći! Romansijer, naprotiv, raspolaže jednom privatnom istinom koja još nije postala društvena. Kao što je negdje primjetio Ivan Galeb, on zove u pomoć. Što će nam njegov roman, ako mu kuća gori. Samo loši romansijeri telefoniraju u nevrijeme (jer za čitanje romana uvijek je vrijeme kraj toliko prečih poslova) da nam saopće kako je sve u redu, te

možemo nastaviti spavati. Pa što? Roman je, dakle, nepatvoren poziv u pomoć, ali tko takve pozive rado sluša u situaciji gdje bi ih mogao i sam uputiti?

Iz toga proizlazi da pripovjedni čin anegdote osjećajem »suvrnosti« završava, dok roman upravo njime počinje. On se rada iz slično nejasnoga osjećaja krivnje kakva i tragičkog junaka uvodi u akciju. Nijedan od njih nije taj osjećaj želio, a za njega, uostalom, i nema pravoga povoda. Nikome romansijer prije toga nije ništa loše svjesno počinio. Nije on (ni kao anegdotičar) kanio krivotvoriti, htio je naprosti prenijeti to što je doživio ili čuo. Ali njegovu je istinu dočekalo hladnokrvno »pa što?«. Ta priča više nije bila pričljiva. Što joj je vrijedilo što je istinita kad su je svi već bili čuli? Ona više nije raspologala svojom, već samo *tudom* istinom. Interes se mogao povratiti samo izmicanjem *postojeće* opet u *nepostojeću* istinu. Tu je, pak, trebalo izboriti. Nesumnjivo je da u eksplicitnom obliku riječi anegdote nisu za nju potpore. No, zar se prava istina jednog događaja ikad iscrpljivala u riječima njegova svjedoka? Nisu li te riječi usporedile, u svojem rasporedu i strukturi, nudile obavijest o subjektu koji ih je izrekao? Posredstvom eksplizitne informacije, dakle, sadržavala je anegdota u sebi i onu implicitnu. Bez problematiziranja te njezine »ideološke« dimenzije nije se dala osvijetliti prava istina događaja. Tako je, pričajući novelu, pripovjedač zapravo zadobivao spoznaju o sebi kao anegdotičaru. Probijao je ovaj svjedočenja o događaju da bi u njemu priskrbio sudioništvo. Postupno ga pak čineći svojim, pretvara ga je u doživljaj.

Doživljaj, naravno, više nije događaj. On prestaje polagati crtu svojega opisa na vidljive obrise zbivanja, da bi tom crtom napipao spiralu njezine geneze. Prelamajući se tako preko pravoga percepcije, događaj sve više biva proizveden doživljajem, pa se, jednim metonimijskim zaokretom, premešta iz položaja njegova uzroka u položaj njegove posljedice. Na takvu ga, zapravo neželjenu, selidbu u strukturi novele prisiljava »pa što?« slušaoca anegdote, koje zameća preplete i čvorove novoga pripovjednog diskursa udvajajući njegovu referenciju.⁸ Jača predstavnost pripovjedne stvarnosti naučište stvarnosti negdašnje pripovjedne predstave. Predstavnost se tu pojavljuje kao neizbjegjan rezultat širenja pripovjedačeva spoznajnog polja, koje se dohvaća dubinske mreže stvarnosnih sročnosti, sloja iz kojega se površinski događaji tek začinju i rasporeduju. Tako pripovjedač uspijeva opažajno zaposjeti genezu događaja jedino u onoj mjeri u kojoj se korak po korak osloboda ograničenja svojih prethodnih razvojnih stupnjeva, da bi ih prepoznao kao puke posljedice jednoga dotad neosviještenog, ali utoliko djelatnijeg, uzroka iz »onostranih« sfera. Na taj način on ujedno, bez vidljive vanjske prinude, pretvara svjet imaginarnе mogućnosti u svjet svoje prave stvarnosti, što dalje proizvodi neuklonjivi višak egzistencije koju on odsad može živjeti nad egzistencijom koja mu se za život u postojećoj stvarnosti nudi. Iako imaginarna, spoznaja kažnjava stvarni život svog subjekta statusom »suvrnosti«.

U tom se smislu može reći da je ishodišna situacija romansijerskog čina nastala gotovo mimo pripovjedačeve krivnje. Ta »suvrnost« — kao da mu je bila iznudjena. Pa ipak, on je osjeća neodstranjivo svojom kad je preuzima. Primarna ontološka nesigurnost? Sviše izdiferencirana doživljajna matrica? Ili samo nesposobnost da se živi normalno poput ostalih ljudi? Odgovor će biti teško iscjernjati. Svakako, roman nastaje iz prividenja. Ne pokreće njega stvaran događaj ili, ako to čini, onda samo tako što zauzvrat biva sagledan iz svoje teško vidljive nutrine. Ta pak, tumačio je Svidrigajlov Raskolnikov, nije dostupna svačijem pogledu. »Prividenja su, tako reći, komadići i odlomci drugih svjetova, njihov začetak. Zdrav čovjek, razumije se, nema razloga da ih vidi, jer je zdrav čovjek najzemaljski čovjek pa, dakle, mora živjeti samo ovdajšnjim životom radi potpunosti i reda.(...) Ali to samo dokazuje da se prividenja ne mogu javljati drugačije nego bolesnima, a ne dokazuje da ona sama po sebi ne postoje.« Svoju bolest romansijer nesumnjivo nije skrivio. On je krv tek utoliko što je želi nametnuti kao istinu zdravim ljudima. Stoga se »pa što?«, koje se usprotivljuje romanu, može otprilike prevesti kao: »Svi mi imamo prividenja, ali ih ipak ne postavljamo kao načelo viđenja svijeta.« »Pa što?«, koje dočekuje anegdotu glasilo bi pak: »Svi mi vidimo to što vidiš i ti, pa nam je tvoja priča svišnja.«

Činjenica da isti pravorijek ravnodušnosti na početku i na kraju pripovjedače povijesti nosi oprečna značenja — jedanput kao odvjet vanjske unutarnjoj, drugi put kao odgovor unutarnje vanjskoj istini — potvrđuje nepomirljivu podvojenost dviju pripovjednih logika.⁹ Je li priča doživljaj izboren na događaju, ili ona svoj događaj ispreda iz doživljaja? Biše li u početku djelo, ili bijaše riječ? Promatrano s gledišta posljedica, čovjek bi se bio spremjan suglasiti s Freudom da odgovor na to pitanje i nije osobito važan. Štoviše, samo pitanje pogrešno je postavljeno. Operdjeljujući misaoni subjekt, ono ga kradomice umjesto u angažman uvodi u kontemplaciju. Ispravno bi pitanje glasilo ne: što bijaše u početku? već: zašto sam od početka prisiljen birati?¹⁰ Isključivo takvim postavljanjem problema uvodim cijeloga sebe u polje mišljenja da bih nadigrao alternativu suprotstavljenih pripovjednih logika. Sva druga rješenja, bila ona proznoteorijske ili naratološke provenijencije (jer svaka od njih hipostazira jednu logiku kao važeću), perpetuiraju opravdan udar ma kojeg od hladnokrvnih pravorijeka: pa što?

BILJEŠKE

Zašto to uopće čini (tj. zašto uopće postoji književnost, a ne radije ništa), pokušao sam se zapitati u ogledu *Zašto pristajemo na književno djelo?* Književna reč 1/1980 Why do we accept a literary work? Književna reč 1/1980, međunarodno izdanje).

Usp. Karel Čapek, *Marsija ili na marginama literature*, Kultura, Beograd 1967, str. 49.

Za pojam »zasjek« ili »riza« okvirne vijesti u poruci usp. Nenad Miščević *Filozofija jezika*, Naprijed, Zagreb 1981, str. 19.

Na »pa što?« recipijenta, kao uzrok odjeljivanja pripovjedačeva iskaza od izvještaja ne-davno je upozorao William Labov. Ovdje se »pa što?«, međutim, usporedio objašnjava kao uzrok filtriranja fikcije fakcijom.

Usp. Heinz Grothe, *Anekdoti*, Metzler, Stuttgart 1971, str. 41. Usp. Bonveristevo komentari te Austinove teze u *Problemlima opštih lingvistike*, Nolit, Beograd 1975, str. 212f.

Posevećeni karakter znanja kao moći analizira Jolles u poglavljima o zagonetci svojih *Jednostavnih oblik*, Biblioteka, Zagreb 1978.

Da se referencija tu zapravo udjava, dakle čvršće povezuje sa stvarnošću, a ne poništava, dakle ne napušta stvarnost kao što tvrdi semiotika, nastojao je pokazati Paul Ricoeur u *Zivoj metafori*, GZB, Zagreb 1981, str. 167ff.

Na tu je podvojenost, osporavajući naratološko postavljanje problema koje fabulu čini neovisnom o sižeu, argumentirano uputio Jonathan Culler, *Fabula an Sjuzhet in the Analysis of Narrative, Poetics Today*, Spring 1980.

Kao što sam, čini se bezuspješno, pokušao pokazati u završnom poglavju svoje knjige *Bajka i predaja, povijest i pripovjedanje*, Liber, Zagreb 1981.